

ՕՐՈՆՏԵՍ-ԵՐՎԱՆԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂ

Հայաստանի նախկին սատրապ Օրոնտես-Երվանդը, լինելով մոտ 200-ամ-
յա դադարից հետո Հայաստանի անկախությունը վերականգնած և անկախ պե-
տության հիմնադիր դարձած անձ, չէր կարող տեղ գտած չլինել հայ ավանդական
պատմագրության մեջ: Այսուհանդերձ, իր այդ հայտնի անունով նա բացակայում է
մեր պատմիչների երկերում, երբ նրանց հայտնի է այդպիսի մի կերպար՝ ավան-
դական Վաղարշակը (ըստ Մովսես Խորենացու) կամ Արշակը (ըստ Անանուն
պատմիչի), որին նրանք, հայ Արշակունիների արքայատոհմի հիմնադիրը համա-
րելով հանդերձ, համարում են նաև մակեդոնական նվաճողների ժամանակակիցը՝
նրանց դեմ պայքար մղած և հաղթած Հայոց թագավոր: Մեր պատմիչները Արշա-
կունի են համարում ոչ միայն պարթև Արշակունիների հայկական ճյուղի ներկա-
յացուցիչներին, այլև նախորդ հայկական արքայատոհմերի ներկայացուցիչներին:
Գ.Սարգսյանը, Մար Աբաս Կատիկային ի նկատի առնելով, գրում է, որ նրա «պան-
արշակունիական» կոնցեպցիան ելակետ է հանդիսացել Խորենացու, Անանունի և
Պրոկոպիոս Կեսարացու համանման հայեցակարգերի համար¹:

Նույնպիսի մոտեցմամբ, Վաղարշակին հայ Արշակունիների նախնին հա-
մարող տեսակետը պատճառ է դարձել, որ մեր պատմաբանների աշխատու-
թյուններում նրա պատմական նախատիպերից առաջինին՝ Օրոնտես-Երվանդին
վերաբերող գործունեությունը ևս վերագրվի Արշակունի տարբեր թագավորների:
Այսպես, ավանդական Վաղարշակի պատմական նախատիպ համարվում է կամ
հայ Արշակունի արքայատոհմի հիմնադիր Տրդատ 1-ինը (Արտաշիսյան արքայա-
տոհմի հիմնադիր Արշակունի համարված Արտաշես 1-ինի հետ միասին)² կամ մի-
այն Տրդատ 1-ինը (52-80)³ կամ նրա ավագ եղբայր, պարթևական արքայիցարքա
Վաղարշ 1-ինը⁴ կամ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը⁵:

¹ Սարգսյան Գ., Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին, Եր., 1966, էջ 63, 133:

² Периханян А. Древнеармянские восстания, "Вестник древней истории" (այսուհետև՝ ВДИ), 1956, N 2, С. 51, прим. 3.

³ Адонц Н. Армения в эпоху Юстиниана, Ер., 1971, стр. 432-433: Բաախանյան Կ., Բսկական պատմություն Հայոց, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 100-102: Մամուկյան Խ., Հին հայ իրավունքի պատմություն, հ. I, Եր., 1939, էջ 181, 264, 328: Ղանիկյան Է., Պարթևական պետության պատմության որոշ դրվագներ Մովսես Խորենացու լուսաբանությամբ, Պատմա-բանասիրական հանդես (այսուհետև՝ ՊԲՀ), 1976, թիվ 3, էջ 168, 169: Պետրոսյան Ս., Մեծ Հայքի հյուսիս-արևմտյան և հյուսիսային հարևանները հայ-հռոմեական փոխհարաբերությունների ոլորտում (I դ. Երրորդը քառորդ), Լրաբեր հասարակական գիտությունների (այսուհետև՝ ԼՀԳ), 1979, թիվ 4, էջ 61-64:

⁴ Աբեղյան Ս., Հայ ժողովրդական առասպելները Մ.Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, Վաղարշապատ, 1899, էջ 489, ծան. 1:

Առավել համոզիչ են Գ.Սարգսյանի մտաեցումները: Ըստ նրա՝ Վաղարշակը հավաքական անձ է՝ բաղկացած Արտաշես Ա-ի, Տրդատ Ա-ի և այլ հայ իշխողների առանձին գծերից.⁶ «Վաղարշակի՝ որպես բարեկոխիչ թագավորի կերպարը, փաստորեն, հավաքական, հայոց մի շարք թագավորների գծերն ու գործունեությունը արտահայտող կերպար է»:⁷ Այո՛, Վաղարշակի կերպարը հավաքական-համադրված կերպար է: Բայց ընդգծված բառերը չեն բացառում այդ կերպարում նաև Օրոնտես-Երվանդի՝ մ.թ.ա. 331թ. Գավգամելայի ճակատամարտից հետո Հայաստանի անկախությունը վերականգնած անձին բնորոշ գծերի առկայությունը: Նախ և առաջ նրան, քան թե Արտաշես 1-ինին կամ առավել ևս Տրդատ 1-ինին կարելի է համարել այդպիսի անձնավորություն, որովհետև վերջիններս «պետության կազմավորման ուղղությամբ» առանձին ջանքեր թափելու կարիք չէին զգում. կազմավորված պետություն՝ անկախ Մեծ Հայքի թագավորությունը, գոյություն ուներ Օրոնտես-Երվանդի ժամանակներից սկսած:

Ինչո՞ւ մենք պետք է անվերապահորեն ընդունենք Վաղարշակին պարթև Արշակունիի համարող մեր պատմիչների որդեգրած տեսակետը, բայց հավատ չընծայենք նրանց, երբ նրանք Վաղարշակին համարում են մակեդոնական նվաճողների ժամանակակիցը:

Իսկապես էլ, Վաղարշակի մասին մեր պատմիչների հաղորդած տեղեկությունների մանրագինն քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանց մի զգալի մասը վերաբերում է մ.թ.ա. 4-րդ դարի վերջերին: Ըստ Մովսես Խորենացու՝ Վաղարշակը «ընդդէմ լերինն Կալկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ եւ զհօր ազգն, եւ նահապետութեանն անուն կարդայ բոլեաշխ Գուգարացոց, որ էր լեալ ի գաւակէ Միհրդատայ՝ Դարեհի նախարարի. զոր ածեալ Աղեքսանդրի՝ թողու իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացոց ազգացն...»⁸: Դարեհի/Դարեհ 3-րդ Կողոմանուսի (մ.թ.ա. 336-330թթ.) Աքեմենյան վերջին արքայից արքայի և Ալեքսանդր Մակեդոնացու վկայակոչումը այստեղ պատահականության արդյունք լինել չի կարող: Ըստ երևույթին, Աքեմենյան աշխարհակալության գոյության վերջին տարիներին հետագա Վիրքի տարածքում կառավարիչ նշանակված Միհրդատը պարտականություն է ունեցել հսկել Դարիայի լեռնանցքը՝ թույլ չտալով հյուսիսկովկասյան բարբարոս ցեղերի թափանցումը հարավ: Ուրեմն, Վաղարշակը նրա որդի Միհրդատին նշանակել էր Գուգարաց բոլեշխ և նրան վստահել նույն պարտականության կատարումը:

Ինչպես տեսնում ենք, վրացական պետության՝ Վիրք (Մեքեթա, Քարթլի) կոչվածի մասին խոսք անգամ չկա: Եվ չէր էլ կարող լինել, որովհետև Դարեհի և

⁵ Առաք. Հ. նշվ. աշխ., էջ 432: Հայ ժողովրդի պատմություն (այսուհետև՝ ՀԺՊ), ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ. հ. I, Եր., 1971, էջ 746-747:

⁶ ՀԺՊ, հ. I, էջ 674: Նույն կարծիքն է պաշտպանում նաև Ա.Փերիխանյանը (Периханян А., նշվ. աշխ., էջ. 51, ծան. 3).

⁷ Սարգսյան Գ., Մովսես Խորենացին և նրա «Հայոց պատմությունը», ՊԲՀ, 1973, թիվ 2, էջ 57:

⁸ Մովսիսի Խորենացու պատմության Հայոց, Քննական բնագիրը Մ.Աբելյանի և Ս.Հարությունյանի (աշխարհաբար թարգմ. և մեկնաբանությունները Ստ.Մայիսյանի), Եր., 1981, Բ, ք:

Ալեքսանդրի ժամանակ այն դեռևս գոյություն չուներ (այն ստեղծվել է մ.թ.ա. 3-րդ դարի 70-ական թվականներին): Այն գոյություն չուներ նաև Վաղարշակի ժամանակ, որն այստեղ կարգեր էր հաստատում և կողմնակալ նշանակում: Ուրեմն, Վաղարշակի նախատիպն այս դեպքում չէր կարող լինել ո՛չ Արտաշես 1-ինը, ո՛չ Տրդատ 1-ինը (կամ նրա եղբայր Վաղարշ 1-ինը), ո՛չ էլ հայ Արշակունիի Վաղարշ 2-րդը: Նրանց բոլորի ժամանակ կար, գոյություն ուներ Կուր գետի և Դարիայի լեռնանցքի միջև տարածված Վրաց թագավորությունը: Այսպիսով, վրաց պետականության ստեղծմանը նախորդած ժամանակաշրջանում հիշյալ տարածքում ռազմավարական գործունեություն ծավալած Հայոց թագավորը կարող էր լինել միայն Երվանդունի արքայատոհմի ներկայացուցիչ Օրոնտես/Երվանդը՝ ավանդական Վաղարշակի պատմական առաջին նախատիպը⁹:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքի ընթացքում և դրան հաջորդած ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած դեպքերն իրենց արտացոլումն են գտել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Ա գրքի լա գլխում: Հայկազանց վերջին իշխողի՝ Վահեի վերաբերյալ այնտեղ կարդում ենք. «Մա ընդվզեալ՝ մեռանի յԱղեքսանդրէ Մակեդոնացոյ: Յայսմ հետէ մինչև ցրագատրութիւնն Վաղարշակայ ի Հայս՝ ոչ ինչ ճմարտագոյն ունիմ պատմել քեզ. քանզի շփոթ իմն ամբոխից լեալ՝ այր զարամբ ելանէին տիրել աշխարհիս»¹⁰: Դժվար չէ կռահելը, որ եթե հաղորդման առաջին մասում արտացոլված է Ալեքսանդրի արշավանքների ժամանակաշրջանը, ապա հաղորդման երկրորդ մասի մեջ իր արտացոլումն է գտել դիադոքոսների պայքարի ժամանակաշրջանը: Ուրեմն, եթե Գավգամելայի ճակատամարտում Ալեքսանդր Մակեդոնացու բանակի դեմ ելած աքեմենյան բանակի կազմում գտնվող երկու հայ զորավարներից Օրոնտես/Երվանդը պատմական նախատիպերից մեկն է մակեդոնացիների դեմ հաղթական պատերազմ մղած խորենացիական Վաղարշակի¹¹, ապա Միթրաուստես/Միհրվանիշտն էլ իր հերթին պատմական նախատիպ կարող էր ծառայել Ալեքսանդր Մակեդոնացու և Դարեհի ժամանակակիցը համարված մեկ ուրիշ հայի կերպարի՝ ճակատամարտում Ալեքսանդրի դեմ հանդես եկած և զոհված Վահեի: Նրա վերաբերյալ Լ.Շահինյանը նկատում է, որ Վահե անունը Վահագն դիցանվան տարբերակն է, իսկ Իրանում սրա իմաստային համարժեքն էր Միթրա/Միհր-ը՝ լույսի, արևի և կրակի աստծու անունը: «Այս ամենից հետևում է, -գրում է Լ.Շահինյանը, որ Վահեն ստուգաբանորեն, իրոք, Միթրա-Միթրաուստեսն (Միհրվանիշտը - Լ.Պ.) է, որ հավանական է, Վահեին պարսիկները, որոնց զորաբանակի կազմում նա կռվում էր, կոչել են այդ անվան իմաստային տարբերակով՝ Միթրա և այն Միթրաս, Միթրես, Միթրաուստես ձևով անցել է հույներին»¹²:

⁹ Պետրոսյան Լ., Ավանդական Վաղարշակի պատմական ու վիպական նախատիպերի շուրջ, ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. V, Գյումրի, 2002, էջ 136-142:

¹⁰ Խորենացի, Ա, լա:

¹¹ Նույնը, Բ, դ, Բ, ե:

¹² Շահինյան Լ., Մովսես Խորենացու «Պատմության» մեջ հիշատակվող Վահեի մասին, ՊԲՀ, 1973, թիվ 4, էջ 175:

Միանգամայն ընդունելի դատողություն է: Բայց Լ.Շահինյանը կարծում է նաև, որ Վահե//Միհրվահիշտ//Միթրաուստենը ոչ թե Փոքր Հայքի կառավարիչը, այլ «համայն հայոց թագավորն է եղել»¹³, իսկ Օրոնտես//Երվանդը ոչ թե Մեծ Հայքի կառավարիչն է եղել, այլ Փոքր Հայքի կուսակալ կամ լավագույն դեպքում թագավոր» կամ «Վահե-Միթրաուստեսին (Միհրվահիշտին) ենթակա կուսակալ և առաջնորդ, որը ավելի հավանական է»¹⁴: Հայագետի այս կարծիքը հակասում է Արիանտեսի վկայությանը: Վերջինս հիշատակում է Գավգամելայի ճակատամարտի մասնակից հայ կառավարիչ-գործարարականատարներից նախ Օրոնտես//Երվանդին, ապա Միթրաուստես//Միհրվահիշտին: Պարզ է, որ Օրոնտես//Երվանդը ավելի հեղինակավոր դեմք էր, քան Միթրաուստես//Միհրվահիշտը¹⁵: Ուրեմն, կասկած լինել չի կարող, որ Գավգամելայի ճակատամարտում Օրոնտեսը ներկայացրել է Մեծ Հայքը, իսկ Միթրաուստեսը՝ Փոքրը: Այժմ կարելի է պնդել, որ սրանցից առաջինը Երվանդ սատրապն է՝ ավանդական Վաղարշակի առաջին նախատիպը, իսկ երկրորդը՝ Միհրվահիշտը, պատմական նախատիպն է խորենացիական Վահեի: Ըստ այդմ, Միհրվահիշտը Փոքր Հայքի թագավորությունը վերականգնած լինել չէր կարող: Իսկ Օրոնտես-Երվանդը դարձել էր Հայաստանի մեծ մասի կառավարիչ՝ ներառյալ նաև Փոքր Հայքի այսրեփրատյան շրջանները:

Մակեդոնական նվաճումների շրջանում Հայաստան էր ներխուժել Մենոն գորավարը, որը հասել էր, հավանաբար, Փոքր Հայքի վրայով մինչև Ճորոխի ավազանում գտնվող Սպերի ոսկեհանքերի շրջան¹⁶: Սրա դեմ պետք է ձեռնարկված լինե՞ր Վաղարշակի առաջին արշավանքը: Պատմահայրը գրում է. «Միաբանե եւ Վաղարշակ գոր քազում յԱտրպատական եւ ի Հայոց, որ ի միջոցի աշխարհիս, արս անուանիս եւ քաջս... Հասանե ի միջոց աշխարհիս, վերագոյն քան զակունս մօրին Մեծի, յափն Երասխայ, մօտ յԱրմաւիր, որ ասի բլուր. աուրս շատս առնելով անդ... Եւ աստի միաբանեալ զբոլոր կողմանս աշխարհիս՝ հասանե առ սահմանօքն Խաղտեաց»¹⁷: Նախապես Վաղարշակի հրամանատարության տակ մեր աշխարհի կես մասի, այսինքն՝ միայն Մեծ Հայքի ուժերն են եղել, ինչպես էլ իրականում եղել է Օրոնտես-Երվանդի դեպքում: Միայն երկրի կենտրոնում հաստատվելուց հետո է, որ նրա մոտ գումարվում են մեր աշխարհի բոլոր կողմերի ուժերը, որոնք բաղկացած էին լինելու թե՛ Մեծ Հայքի, թե՛ Փոքր Հայքի գորամասերից: Ըստ երևույթին, Փոքր Հայքի ուժերը Երվանդի գործին էին միացել Միթրաուստեսի՝ Խորենացիական Վահեի գոհվելուց հետո:

Շարունակության մեջ Մովսես Խորենացին մանրամասնորեն արդեն խոսում է մակեդոնացիների դեմ Վաղարշակի սկսած պատերազմում ռազմական գործողությունները Փոքր Հայքի տարածք փոխադրելու մասին¹⁸, չանելով Խաղ-

¹³ Շահինյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 176:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 177:

¹⁵ Arrian, III, 8, 5 (Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Եր., 1987, էջ 97):

¹⁶ Strabo, XI, 14, 9 (Մտրաբոն, Քաղեց և թարգմանեց Հ.Աճառյան, Եր., 1940, էջ 61):

¹⁷ Խորենացի, Բ, դ:

¹⁸ Պետրոսյան Լ., Օրոնտես-Երվանդի հակամակեդոնական գործունեության արտացոլումը Մովսես Խորենացու երկում, «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը» միջազ-

տիքի սահմանների մոտ ծավալված իրադրությունների նկարագրությունը: Այդ բացթողումն է լրացնում Ստրաբոնի հաղորդումը՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից Հայաստան ուղարկված մակեդոնացիների կրած անհաջողության և Մենոնի սպանության մասին. «Կան ոսկու հանքեր Միսայիրիոսի մեջ՝ Կաբալայում, ուր ուղարկվեց Մենոնը Ալեքսանդրի կողմից զորքով, բայց խեղդամահ եղավ բնակիչների կողմից»¹⁹: Անկասկած, Մենոնի գլխավորած զորքը պարտություն էր կրել և նահանջել գերի թողնելով իր հրամանատարին: Պատմահոր շարադրմամբ հետևենք Վաղարշակի կողմից մակեդոնացիների դեմ ծավալված հաջող ռազմական գործողությունների ընթացքին, որոնք, մեր կարծիքով, արտացոլումներն են վերոհիշյալ անցուղարձերի: Խորենացին գրում է. «Քանզի Ղազիկայ, Պոնտոս, Փոնդիայ, Մաժաք և այլք, ոչ գիտելով զհամբառ պատերազմին Արշակայ առ Մակեդոնացուց պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին: Վասն որոյ ուն Մորփիտիկէայ միաբանեալ զասացեալ կողմանս զասոսիկ, և զրգոյ ի պատերազմ ընդ Վաղարշակայ: Բայց պատահեն միմեանց առ Բարձրասանդակի միոջ բլրով քարագագաթնիւ, որ այժմ ասի Կողոնիայ. և մօտեալք առ միմեանս ձիգ ասպարիսօք միջոցացն՝ ամրանան կողմանքն երկոքին բովանդակ աուրս»²⁰:

Պարզ երևում է, որ մակեդոնացիներին հաջողվել էր հպատակեցնել Փոքր Ասիան, որից հետո նրանք գրավել էին Փոքր Հայքը: Այստեղ էր գտնվում Կողոնիա//Կոլոնիան (այժմ՝ Կոյլի-հիսար)²¹: Այստեղ էլ տեղի ունեցած ճակատամարտում մակեդոնացի զորավարն սպանվում է, նրա զորքը՝ ջախջախվում, «Եւ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն, նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ, և մակեդոնացուցն դադարէր գոռն»²²: Հանձին Մորփիտիկէսի փորձ է արվել տեսնել մ.թ. 1-ին դարի 50-ական թվականներին Հայաստանն ասպատակած հռոմեացի զորավար Կորբուլոնին²³: Ընդ որում, այս դեպքում որպես հիմնավորում բերվում էր Մորփիտիկէս և Կորբուլոն անունների հետավոր հնչյունական նմանության հանգամանքը: Սակայն, Մորփիտիկէս անունը լեզվաբանական որևէ օրինաչափությամբ հնարավոր չէ բխեցնել Կորբուլոն (լատին. Corbulō) անունից, որովհետև հնչյունական տեսակետից դյուրարտասանելի լատինական անունը չէր վերածվի ավելի երկար ու դժվարարտասանելի այդպիսի անվան:

Մորփիտիկէսի դեմ տարած հաղթանակից հետո Վաղարշակը «Եւ այսպէս կատարեալ՝ կարգէ զկողմանս Մաժաքայ և զՊոնտացիս և զԵգերացիս»²⁴: Վաղարշակի կողմից մակեդոնացիներից ազատագրված և կարգավորված երկրները հենց նրանք էին, որոնք հետագայում կազմում էին Պոնտական և Կապադովկիայի թագավորությունները: Թե՛ սրանց հպատակեցման մասին, թե՛ դրան

գային ութերորդ գիտական նստաշրջանի նյութեր (Գյումրի 22-24 հոկտեմբերի, 2010), Եր., 2010, էջ 71-78:

¹⁹ Strabo, XI, 14, 9 (Ստրաբոն, էջ 61):

²⁰ Խորենացի, Բ, դ:

²¹ Адомяц Е. նշվ. աշխ., էջ 60, 62, 89, 146:

²² Խորենացի, Բ, ե:

²³ Адомяц Е., նշվ. աշխ., էջ 432:

²⁴ Խորենացի, Բ, գ:

նախորդած և մակեդոնացիների դեմ Վաղարշակի տարած հաղթանակների մասին մեր պատմահայրը խոսում է նախքան Վաղարշակի թագադրումը նկարագրելը²⁵: Պարզ է, որ դրանք վերաբերում են Օրոնտես-Երվանդի գործունեության այն ժամանակաշրջանին, երբ մ.թ.ա. 331թ. Գավգամելայի ճակատամարտից հետո նա Հայաստանի ինքնիշխան կառավարիչ էր, քայց դեռևս թագավոր չէր օծվել:

Ըստ Անանունի, իր եղբայր Արշակից Հայոց թագավոր կարգված Վաղարշակը գահակալել է 42 տարի՝ «գոր թագաւորեցոյց Հայաստան աշխարհիս՝ ամս ԽԲ»²⁶: Ըստ Մ.Խորենացու՝ արքայատոհմի հիմնադիր Վաղարշակը թագավորել է ոչ թե 42, այլ 22 տարի²⁷: Ուրեմն, 42 տարիներից միայն 22-ում է Վաղարշակ-Երվանդը եղել ինքնիշխան սատրապ, ապա՝ թագավոր, իսկ նախորդ 20 տարիների ընթացքում նա եղել է Հայաստանի աքեմենյան սատրապը: Այս դեպքում պետք է ընդունել, որ նրա կարգավիճակի փոփոխությունը տեղի է ունեցել մ.թ.ա. 331թ., երբ Գավգամելայի ճակատամարտից հետո Աքեմենյան աշխարհակալությունը կործանվեց: Ըստ այդմ, դրանից 20 տարի առաջ և 22 տարի հետո իշխած Վաղարշակ-Երվանդի գահատարիները կլինեն՝ սկիզբը մ.թ.ա. 351թ. (331+20), իսկ ավարտը՝ մ.թ.ա. 309թ. (331-22), այսինքն՝ Գ.Տիրացյանի նշած «մ.թ.ա. 4-րդ դարի երկրորդ կեսը»²⁸:

Վաղարշակի իրականացրած պետական նշանակության բարեփոխումներից քչերը միայն կարելի է վերագրել Հայոց հետագա թագավորներին, որոնց թվում նաև՝ փառաբանված Արտաշես 1-ինին (մ.թ.ա. 189-160թթ.): Մովսես Խորենացին տարբեր բնութագրումներ է տալիս Վաղարշակի և Արտաշեսի (Արտաշես 1-ինի) դարաշրջաններին՝ առաջինին բնորոշ համարելով մեծամեծ արվեստներից ու գիտություններից գուրկ մնալը, իսկ երկրորդին՝ որ այս բոլորը սահմանվեցին Արտաշեսի ժամանակ: Վաղարշակը, որի նախատիպը այստեղ եւս Օրոնտես-Երվանդն է, դրանում որևէ մեղք չունեի, որովհետև զբաղված էր երկիրը մակեդոնական նվաճողներից պաշտպանելու, նրա պաշտպանունակությունն ամրապնդելու և նորանկախ երկրի պետական շինարարության հարցերով: Ընդ որում, պատմահայրը չի մոռանում նաև դրվատանքի խոսքեր ուղղել Վաղարշակի հասցեին. «Ձի

²⁵ Խորենացի, Բ, գ:

²⁶ Մեբեռնի եպիսկոպոսի պատմություն, Բաղդատուրեանք ձեռագրաց, հանդերձ առաջաբանի և ծանոթութեամբք ի ձեռն Սո.Մալխասեանց, Եր., 1939, գլ. Բ, էջ 10-11:

²⁷ Խորենացի, Բ, ը:

²⁸ ՀՀԳ, հ. I, էջ 511: Յուստինոսի հաղորդումը Դարեն 3-րդ Կոդրմանոսի (մ.թ.ա. 336-330թթ.)՝ նախապես Հայաստանի սատրապը լինելու մասին (Юстин, Сочинения Помпей Трога "Historiae Pilippicae", ВДИ, 1954, N 2-4; Justin, X, 3, 3-5)՝ ժամանակի իրադարձություններին ավելի մոտ կանգնած պատմիչների կողմից չի հաստատվում: Ընդհանրապես, նրա աշխատությունը լի է չափազանցություններով և սխալներով (Ж.Зелун, Помпей Трог и его произведения "Historiae Pilippicae", ВДИ, 1954, N2): Դիոդորոսը Դարեն 3-րդի մասին բավականին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում (Diod., XVII, 5, 5-6, Դիոդորոս Միկիլիացի, թարգմ. Բնագրից, առաջաբան և ծան. Ս.Կրկյաշարյանի, Եր., 1985): Ըստ նրա կարոսիների (կատիշների) դեմ մղած մարտում ցուցաբերած քաջության համար Դարեն Կոդրմանոսը Արտաքսերքսես 3-րդից մեծ պարգևների է արժանացել (XVII, 6, 1-2): Այսուհանդերձ, Դիոդորոսին, ի տարբերություն Յուստինոսի, ոչինչ հայտնի չէ այդ քաջության դիմաց Դարենին Հայաստանի սատրապությունը պարգևելու մասին:

թել էտ եւ այլն ամենայն, գոր յիշատակեցաք յառաջագոյն ճառիցն, կարգք եւ սովորութիւնք զեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղարշակայ եւ յայլոց առաջնոց թագաւորացն...»²⁹:

Այսպիսով, Վաղարշակ թագավորի ավանդական-հավաքական կերպարի մեջ պետք է տեսնել ոչ միայն պատմական Արտաշես 1-ինին, Տրդատ 1-ինին և Հայոց այլ գահակալներին, այլև Հայաստանի նախկին արքեմեյան սատրապ Օրոնտես-Երվանդին բնորոշ գծեր: Վաղարշակի հավաքական կերպարի պատմական առաջին նախատիպի դերին հավակնող Հայոց թագավորներից միայն նա է ավանդական Վաղարշակի նման եղել մակեդոնական եվաճողների ժամանակակիցը և նրանց դեմ պայքարած Հայոց գահակալը: Միայն նա՝ Գալգամելայի մ.թ.ա. 331թ. ճակատամարտի մասնակից Օրոնտես-Երվանդն է, որ ավանդական Վաղարշակի նման եղել է Հայոց անկախ թագավորության վերականգնողը:

ОРОНТ/ЕРВАНД - ВОССТАНОВИТЕЛЬ НЕЗАВИСИМОСТИ АРМЕНИИ

Резюме

Л.Петросян

В собирательном образе царя Валаршака, который известен из армянской традиционной историографии, наличествуют и характерные черты бывшего сатрапа Армении Оронт-Ерванда. Подобно Валаршаку именно он был восстановителем независимой Армении и современником македонских завоевателей. Те административные реформы, которые осуществлял Валаршак на севере соответствуют периоду правления Оронт-Ерванда, поскольку там еще не существовало грузинское царство Иберия. Во время правления его преемников /начиная с 270 годов до н.э./ на этой территории уже существовало это царство. Современником и соратником Оронт-Ерванда являлся Михрвайшт/Митрауст, который, по мнению Л. Шагиняна, в свою очередь, мог бы служить прототипом для формирования образа Вахе, который, по Мовсесу Хоренаци, сражался и погиб в бою против Александра Македонского. Поэтому Михрвайшт не мог стать восстановителем царства Малой Армении. Восточные регионы Малой Армении были объединены с Великой Арменией - под властью Оронт-Ерванда.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Պետրոսյան Լուսինե Սարգսի - պ.գ.թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող,
Գյումրու Մ.Նալբանդյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի
պատմության և իրավագիտության ամբիոն,
E-mail: Yahel1996@mail.ru

²⁹ Սարգսյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 229-230: